

УДК 316.36:17.022.1:299.5-021.68:322

Людмила Филипович

Актуалізація сімейних цінностей в постсекулярну добу: виклики для Держави і Церкви

Анотація: Стаття присвячена проблемам сучасної сім'ї, яка постала перед непростими викликами ХХІ ст. в постсекулярному суспільстві.

На зміну релігійному світоустрою, який регулював сімейні відносини впродовж тисячоліть, базуючись на незмінних релігійних догматах, приходять нова доба, яка рідше відмовляється від релігійного освячення шлюбу і родини, по-новому конститує взаємини світської держави і церкви, десакралізує мораль. Секулярне поступово охоплює родину і родинні зв'язки, частково вирішуючи за давніми проблемами нерівності статей і поколінь, нерівності соціальних ролей тощо. На зміну релігійній моделі родини приходять новий тип сімейних відносин, який базується на свободі кожного члена родини, звільняючи їх від рабства.

Однак секулярна доба породжує нові проблеми, зокрема соціальне сирітство, насильство, неповні родини, наркоманія тощо, які в постсекулярному суспільстві потребують вирішення. Ці проблеми заторкують як релігійні (родини, що будуються на релігійних основах), так і нерелігійні (родини, що не ставлять бога або богів в основу своїх відносин) сім'ї, які шукають шляхи виходу із кризи.

В статті визначаються ознаки цього постсекулярного суспільства, де одночасно і поруч існує і релігійне, і секулярне. На зміну відмежуванню секулярного від релігійного і витіснення релігійного секулярним, абсолютному пріоритету секулярного над

релігійним приходять інша модель. Релігія на хвилі релігійного відродження активно входить в публічну сферу, виразно представлена в різних соціальних проєктах, зокрема і сімейних, завдяки чому релігія поступово нарощує свій авторитет і вплив.

В цій ситуації, перед обличчям складних викликів, які постають перед сім'єю, релігійний і секулярний світи вимушені шукати такі форми співжиття, щоб спільно вирішувати посталі проблеми. В Україні ще тільки належить подолати взаємну недовіру, незнання можливостей один одного, акумулювати ресурси, оскільки і церква, і держава працюють на одного суб'єкта - на громадянина держави і на віруючого церкви.

Ключові слова: секулярне, релігійне, постсекулярне суспільство, родина, сімейні цінності, церква, держава.

Liudmyla Fylypovych

Actualization of family values in the post-secular epoch: challenges for the State and the Church

Summary: The article is devoted to the problems of the modern family faced with the complicated challenges of the XXI century in post-secular society.

In place of the religious world order, which regulated family relations for millenia, based on unchanging religious dogmas, a new era comes, which strongly refuses religious sanctification of marriage and family, in a new way constituting the relations of secular state and church, desacralizes morality. The secular gradually covers the family and family ties, partly solving prejudiced problems of inequality of genders and generations, inequalities of social roles, and so on. Instead of changing

the religious model of the family, a new type of family relationship comes in, based on the freedom of each member of the family, freeing them from unfairness and slavery.

However, the secular era raises new problems, including social orphanhood, violence, single-parent families, drug addiction, etc., which needs to be resolved in the post-secular society. These problems relate to both religious and secular families which are looking for ways out of the crisis.

The article defines the signs of this post-secular society, where both religious and secular exists simultaneously. Instead of the separation of the secular from the religious and the suppression of the religious by secular, or the absolute priority of the secular over the religious, another model comes into play. Riding the wave of religious revival, Religion been actively included in the public sphere, clearly represented in various social projects, even family related, and as such religion gradually increases its authority and influence.

In this situation, in face of the complex challenges for the family, the religious and secular worlds are forced to seek certain forms of co-existence in order to jointly solve the problems that have arisen. Ukraine is yet to overcome mutual distrust, ignorance of mutual abilities, accumulate resources and knowledge, since both the church and the state work for goal, serving one subject - a citizen of the state and a believer of the church.

Key words: secular; religious; postsecular society; family; family values; church; state.

Постановка проблеми. Сім'я як цінність актуальна в будь-яку історичну епоху, бо є найважливішою складовою життєдіяльності суспільства й основним осередком відтворення населення. Це один із найдавніших соціальних інститутів, який, змінюючи свої форми, зберігався в

умовах усіх відомих цивілізацій і культур. Сімейний спосіб життя людство виробило протягом всього періоду свого існування, а історичний досвід довів необхідність захищати та цінувати інститут сім'ї.

В постсекулярну добу, коли хитнулися вічні релігійні і недавно вироблені секулярні устої сім'ї, що постає перед безліччю сучасних викликів, на які і у релігії, і у секулярних ідеологій немає готової відповіді, коли саме життя породжує для сім'ї все нові і нові проблеми, не маючи можливості задовільно справитися з ними, тема набуває особливої ваги.

Постсекулярність сама є викликом як для Церкви, так і для світської держави, оскільки створює нові умови для них: релігія повертає собі колишню увагу і ставлення до себе, стаючи публічною, а отже і авторитетною і значимою, позицію якої не можна ігнорувати, а держава має відмовлятися від жорсткої антагоністичної платформи щодо релігії, шукаючи іншу модель взаємин з нею, виходячи із новітніх принципів глобального світоустрою. Такими принципами є визнання релігійної свободи невід'ємним індивідуальним правом, яке ґрунтується на священній гідності людської особи [Казанова 2019: 316], що поновому взагалі формулює поняття секулярної держави. Умови постсекулярності формулюють і для Церкви, і для держави необхідність визнання нездоланності плюралізації світу як релігійного, так і секулярного, зростання релігійної і культурного багатоманіття. В силу своєї невідворотності чи усунення/виправлення плюралізм природно спонукає всі релігійні спільноти до взаємовизнання і взаємоповаги, до між-релігійного діалогу.

Прикметно, що концепт сім'ї, ставлення різних релігій до родинних цінностей уникнув притаманного релігійному світоустрою принципу, який ґрунтувався тривалий час на фундаментальному

доктринальному розрізненні між "правдивою" і "фальшивою" релігією [Казанова 2019: 317]. Як би не одержавлювалися релігії чи не теократизувалися держави, в яких би відносинах не знаходилися світська і духовна влади, сім'я як цінність завжди зберігала свою фундаментальну роль. Сім'я - це те, що об'єднувало і зараз може об'єднати різні традиції, які спільно шукають конструктивного виходу із кризи сім'ї.

Родина - і релігійна, і нерелігійна - опинилася в постсекулярному просторі, який продовжує визначатися, чи бути йому критично-негативним до релігії (лаїцистським), чи нейтральним, тримаючи певну дистанцію щодо релігії, чи стати оборонцем меншин і партнером більшості. Так само самовизначаються і релігійні організації щодо секулярної держави: радикально не сприймати її, дипломатично не помічати і жити своїм внутрішнім життям, чи зрозуміти, що тільки секулярна держава може захистити релігійний плюралізм і забезпечити свободу совісті та віросповідання для кожного.

Сім'я має навчитися жити в умовах постсекуляризму, поважаючи релігійну свободу її членів при збереженні і культивуванні релігійних або нерелігійних сімейних традицій. Часом родина чинить одвертий опір світоглядному вибору своїх членів, що призводить до ще більших криз і сімейних трагедій.

Універсальні права людини, зафіксовані в багатьох Конституціях, законах і міжнародних документах, досі є чужими, а отже неприйнятними у посткомуністичній реальності, в якій ми живемо і яка відстоює примусовість і однаковість для всіх у розумінні родинних цінностей. Але подолати авторитарність колишніх режимів, які існують в наших головах, вичавити з себе homo soveticus - природний шлях до демократизації світу, України,

олюднення свого власного і сімейного життя.

Мета статті - актуалізувати сімейні цінності для нових обставин постсекулярного суспільства; проінформувати релігійні і державні кола про необхідність концентрації спільних зусиль на подолання кризи сім'ї, попередивши про виклики, перед якими постають і церква, і держава; ознайомити із джерелами, на які можна спиратися при вивченні сімейних проблем, поширити позитивний досвід як церков, так і держави у розв'язанні проблем-викликів; закликати до створення спільних міжрелігійних і державно-церковних проектів для укріплення українських родин.

Основний виклад. В українському суспільстві давно говорять про кризу родини, про сімейні проблеми, про виклики, з якими зустрічається родина сьогодні. При цьому соціологи, психологи, демографи, педагоги, соціальні працівники спираються на дані, які збирає, узагальнює, аналізує наука. Так, зокрема, НАН України різними своїми інституціями залучена до вивчення демографічного розвитку країни й тих змін, що зазнають сім'ї не тільки в Україні, але й в розвинутих країнах сучасного світу. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України постійно моніторить ситуацію, а за його наслідками готує наукові доповіді [Сім'я та сімейні відносини 2009]. Вчені піднімають важливі теми: Трансформація інституту сім'ї та його функцій в умовах нових суспільних відносин та державних перетворень, Формування сімейних цінностей, Українська сім'я в соціально-демографічному вимірі, Репродуктивна функція сучасної сім'ї та умови її реалізації, Матеріальне становище та умови проживання сімей в Україні, Стан та перспективи державної сімейної політики (Концептуальні засади сімейної політики, Порівняльний аналіз досвіду

сімейної політики України та європейських країн, Створення в Україні середовища, сприятливого для сім'ї, Соціально-трудове середовище, сприятливе для працівників із сімейними обов'язками, Неоплачувана домашня праця, Розвиток системи соціальних послуг, Матеріальна допомога різним категоріям сімей в Україні та ін.). Наробки вчених конвертується в шляхи подальшого вдосконалення сімейної політики України. Але складається враження, що ця державна політика формується без врахування досвіду і зусиль релігійних організацій, які левову частку своєї соціальної роботи спрямовують саме на родини.

Література, в якій досліджується родина та різні аспекти її життя (від юридичних до моральних) безмежна. Лише тільки в бібліографічному покажчику 2010 р. зазначено 1215 позицій, а з того часу їх кількість безумовно зростає [Сім'я - XXI століття 2010]. Чималу частину цих розвідок складають праці, в яких актуалізуються реальні проблеми сучасної української родини (соціальне сирітство, насильство в родині, аборти, відповідальне батьківство тощо). Але майже відсутні дослідження, які знаходяться на стику релігія і сім'я. Існує якась недовіра церков до світських установ і світських вчених, які покликані аналізувати і вирішувати сімейні проблеми. Світські ж науковці, особливо педагоги і психологи, ніби ігнорують релігію. Педагогіка і психологія бояться релігійних тем і не бачать в церкві партнера, здатного допомогти долати кризу родини. Єдині, хто розуміється на потенціалі релігійних організацій та їх можливостях, - релігієзнавці та богослови, але і для них, небайдужих до цієї теми, тема "релігія і сім'я" є викликом.

Не будучи присутніми в школі та вузі, релігієзнавцям важко впливати на державну політику у сфері освіти, бути

дотичними до розв'язання сімейних проблем. Законодавство України забороняє і церковнослужителям брати участь у процесах виховання в державних закладах освіти, часто обмежує їхню благодійну діяльність. Тому сімейна тема ще не стала загальнонаціональною справою. Щось робиться державою, щось церквами, які окремо працюють із проблемними родинами, прагнучи вирішити їхні реальні труднощі.

Держава при цьому керується державними законами. Так, стаття 51 Конституції України зазначає: "сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою". За роки незалежності напрацьована солідна правова база для захисту родини [Докл.: Михайленко 2014: 22-23]. Але законодавчий процес продовжується, оскільки з'являються нові виклики, на які має реагувати держава. Так, результатом парламентських слухань "Сімейна політика України - цілі та завдання" (2015) стали ґрунтовні Рекомендації [Рекомендації 2016], які можна розглядати як конкретний план дій для Парламенту, Уряду та Президента України в умовах російської агресії та складної соціально-економічної ситуації.

Але ні схвалена ще 1999 році ВРУ Концепція державної сімейної політики [Концепція 1999], ні Рекомендації, ні інші документи не згадують релігію як унікальну форму інтеграції вікового досвіду утворення, збереження, відтворення родини, а церкву - як один із механізмів реалізації концепції. Говорячи про міжвідомчу взаємодію, навряд чи автори Рекомендацій мали на увазі співробітництво держави із церквою. А запропоновані кроки (напрями та заходи) для подолання кризи сім'ї, не применшуючи значення державних цільових програм із соціальної підтримки сім'ї, давно і успішно реалізуються

релігійними організаціями, які не чекають владних постанов і рішень.

Релігійні організації у своїй сімейній політиці спираються на відповідні віросповідні джерела. Релігійні основи ставлення до родини сформульовані в священних писаннях кожної з релігій, і жодна не утримує положення, що направлені проти родини, проти дітей. Поклавши священні писання в основу, релігійні організації кожна в свій спосіб сформулювали стратегії і тактики церкви в сімейній політиці. Найбільш цілісно і послідовно вони викладені в соціальних концепціях.

Як відомо, найкраще і найсистемніше церковна стратегія щодо родини представлена в концепції католицької церкви, якою скористалися й інші християни.

Відомий "Компендіум соціальної доктрини Церкви" [2008] - стислий, але повний огляд соціального вчення Церкви, де можна знайти коментарі і вказівки християнської науки щодо різних тем, завдяки якому християни мають навчитися застосовувати Боже слово в практику щоденного життя, не тільки поповнює фахову науку, за словами кардинала Любомира Гузара, а й заохочує вірних здійснювати цю науку [Компендіум 2008: 15].

Серед багатьох сучасних суспільних проблем Компендіум спеціально виділяє родину як "життєво важливу клітину суспільства". В спеціальному V розділі родина розглядається як перша природна громада, яка є важливою для людської особи і для суспільства. Основою родини вважається подружжя, підкреслюється таїнство союзу чоловіка і жінки. Родина, з погляду католиків, є надзвичайно важливим суб'єктом суспільства, оскільки базується на любові в утворенні спільноти осіб. Родина проголошується святинєю життя, де відбувається виховання членів родини.

Церква особливо наголошує на гідності і правах дітей. Родина розглядається

активним учасником суспільного життя, де панує солідарність, де люди пов'язані не тільки вузами економічного, але й духовного порядку. Для католиків очевидно, що суспільство має захищати і служити родині [Компендіум 2008: 141-167].

Соціальні концепції більш менш успішно реалізуються в соціальній роботі церков і релігійних організацій. Сім'я стала темою релігійного 2018 року в Україні. Проведено сотні форумів, конгресів, на які з'їхалися педагоги, психологи, медики, юристи, науковці, представники держави і Церков. В Україні створено багато релігійних і міжрелігійних організацій, наприклад Альянс «Україна за сім'ю», громадянський рух «Всі разом!», проект «Батьківський клуб», які постійно ініціюють обговорення актуальних тем: «Підготовка до шлюбу», «Діти», «Конфлікти», «Ролі в сім'ї», «Сімейна політика», «Практичні шляхи впливу на ситуацію». Особливо наголошується на захисті людського життя, починаючи від зачаття, допомога жінкам, багатодітним родинам. Церкви прагнуть зацікавити молодь та донести до них справжню красу і цінність сімейного життя. Однією з основних причин розлучень є невідповідність до життя в подружжі. Створення власної сім'ї - набагато складніше завдання аніж опанування спеціальності та набуття професіоналізму. Піднімається питання про сімейну складову в стратегії національної безпеки України, оскільки сьогодні українська сім'я перебуває під загрозою.

Вирішуючи складні питання, держава прагне удосконалювати свою сімейну політику, яку розуміє як сукупність цілеспрямованих впливів на сформовані у суспільстві відносини з метою побудови в країні дружнього до сім'ї середовища й найбільш повного виконання сім'єю властивих їй функцій. Як правило, державні органи активно віддукуються на

різні громадські і наукові ініціативи, що спрямовані на захист родини. Так сталося і під час вересневої конференції 2018 «Релігійна свобода: актуалізація сімейних цінностей». Чи не вперше присутні на конференції представники влади з Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України (В.Єленський), Комітету з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту і туризму Верховної Ради України (Ю. Молоканов), з Адміністрації Президента України (Ю. Рубан), з Міністерства культури України (Ю. Рибачук), Міністерства соціальної політики (Ю. Чорній), з Міністерства юстиції України (Н. Бернацька), з Міністерства молоді і спорту (М. Ляхович), з Міністерства освіти і науки України (Л. Царик) безпосередньо побачили представників релігійних організацій, які в паралелі плідно трудяться з ними на сімейній ниві. Вони воочію побачили, яку роль в укріпленні родин сьогодні відіграють релігійні організації, які в умовах свободи совісті і віросповідання отримали незрівнянно більші з попереднім часом можливості бути включеними в українські соціальні процеси. Але усвідомили, що діяльність держави і церков в цій царині часто не узгоджена, оскільки відсутня інформація про зусилля один одного.

Висновки: З'ясовано, що держава слабо обізнана із потенціалом релігійних організацій, не враховує величезні ресурси церков в розв'язанні складних сімейних проблем. В свою чергу і релігійні організації традиційно все ще не довіряють державі, ставлячись до неї як до чужої, радикально секулярної, атеїстичної, яка колись переслідувала церкви.

На часі об'єднання зусиль і ресурсів держави та церкви у популяризації сімейних традицій і цінностей на принципах партнерства і взаємоповаги,

усвідомленого батьківства, підвищення престижу багатодітних сімей, рівного розподілу сімейних обов'язків і відповідальності між жінками і чоловіками, залучення суспільства до вирішення соціальних питань сім'ї.

Науковці часто виступають своєрідним медіатором між релігійними організаціями і державою в різних питаннях суспільного буття. В даному разі науковці актуалізували сімейні цінності, привернули увагу суспільства до стану родин в Україні, які зазнають різноманітних негативних впливів не тільки з боку економічних криз, міграції чи війни, а й з боку нав'язуванням нам чужих стереотипів щодо принципів побудови і функціонування родин. І тут взаємодія церков і держави як ніколи на часі. Церкви мають багатолітній досвід родинної політики, яка спрямована на підтримку сім'ї як інституційної системи, в рамках якої формується і розвивається людський потенціал, укріплюється держава, міцнішає суспільство.

Держава як інститут, що виконує функції головного органу управління та впорядковує взаємодію всієї системи суспільних інститутів, намагається провадити активну сімейну політику, спрямовану на мінімізацію сучасних деформацій у розвитку сім'ї, створити більш комфортні умови для виконання всіх її функцій. Але для цього головні зміни мають відбутися у нашій свідомості, щоб глобально переосмислити роль родини в житті особи. А тут роль церков і релігійних організацій не замінима.

Список літератури

1. Компендіум соціальної доктрини Церкви (2008). Київ, Кайрос, 549 с.
2. Концепція державної сімейної політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 46-47, ст.404. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>
3. Михайленко, О.В. (2014). Законодавче забезпечення державної сімейної політики в Україні. Теорія та історія публічного управління, №7, 18-23.
4. Рекомендації парламентських слухань на тему: "Сімейна політика України - цілі та завдання" (2016). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-19>
5. Сім'я - XXI століття: бібліогр. покажч. (2010). Івано-Франківськ, 70 с.
6. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку (2009). Київ, ТОВ «Основа-Принт», 248 с.

References

1. Compendium of the Church's Social Doctrine (2008). Kyiv, Kairos, 549 p.
2. The Concept of State Family Policy.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>
3. Mikhailenko, O.V. (2014). Legislative support of the state family policy in Ukraine. Theory and history of public administration, No. 7, 18-23.
4. Recommendations of parliamentary hearings on the theme: "Family policy of Ukraine - goals and objectives".
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-19>
5. The Family - XXI Century: Biblograph. pointer (2010). Ivano-Frankivsk, 70 p.
6. The Family and family relations in Ukraine: the current state and trends of development (2009). Kyiv, LLC "Basis-Print", 248 p.